

ס ס חיים וסס מוות

מסכת אבות פרק ו משנה ז – חיים הם למוצאיהם

גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר: "כי חיים הם למצאיהם ולכל בשרו מרפא" (משלי ד כב), ואומר: "רפאות תהי לשרך וְשְׁקוּי לַעֲצָמוֹתֶיךָ" (משלי ג ח) ואומר: "עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר" (שם יח), ואומר: "כי לוית חן הם לראשך וְעֲנָקִים לַגְּרָרְתֶיךָ" (שם א ט), ואומר: "תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנתך" (שם ד ט), ואומר: "ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד" (שם ג טז),¹ ואומר: "כי ארך ימים וְשָׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ" (שם ג ב).²

גמרא עירובין נד ע"א – התורה כמרפאת וכסם חיים

אמר ר' יהושע בן לוי: המהלך בדרך ואין עמו לוייה - יעסוק בתורה, שנאמר: כי לוית חן הם. חש בראשו - יעסוק בתורה, שנאמר: "כי לוית חן הם לראשך".³ חש בגרונו - יעסוק בתורה, שנאמר: "וענקים לגרורתך". חש במעיו - יעסוק בתורה, שנאמר: "רפאות תהי לשרך". חש בעצמותיו - יעסוק בתורה, שנאמר: "ושקוי לעצמותיך".⁴ חש בכל גופו - יעסוק בתורה, שנאמר: "ולכל בשרו מרפא". אמר רב יהודה ברבי חייא: בוא וראה, שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. מידת בשר ודם, אדם נותן סם לחבירו - לזה יפה ולזה קשה. אבל הקב"ה אינו כן, נתן תורה לישראל - סם חיים לכל גופו, שנאמר: "ולכל בשרו מרפא".⁵

ויקרא רבה טז ב פרשה טז – מי מבקש לקנות סם חיים

"זאת תהיה תורת המצורע" – זהו שכתוב: "מי האיש החפץ חיים" (תהלים לד יג). מעשה ברוכל אחד שהיה מחזר בעירות הסמוכות לציפורי. והיה מכריז ואומר: מי שמבקש לקנות סם חיים יבוא ויטול. נכנס לעכברא זו וקרב לביתו של ר' ינאי.⁶ היה [ר' ינאי] יושב ופושט בטרקלינו.⁷ שמעו מכריז: "מי שמבקש לקנות סם חיים". אמר לו: בוא עלה לכאן, מכור לי.⁸ אמר לו: לא אתה צריך לו ולא שכמותך. הטריח עליו. עלה אצלו.⁹ הוציא לו ספר תילים,¹⁰ הראה לו פסוק זה: "מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב". מה כתוב אחריו? "נצור

¹ להלן נראה ימין ושמאל במשמעות ניגודית. כאן הם משלימים זה את זה ואין גם שום היסוס בכך שהתורה מעניקה רווחה כלכלית וחיים ארוכים כאן בעולם הזה, מימין ומשמאל.

² פרק שיש של מסכת אבות שנקרא גם "קניין תורה" הוא פרק שעוסק כולו בשבח התורה ולימודה. פרק זה התווסף למסכת אבות בתקופת הגאונים, והתווספותו למסכת קשורה ככל הנראה לאימוץ חג השבועות כחג מתן תורה ולמנהג לקרוא במסכת זו בשבתות שבין פסח לעצרת. בלוח השנה יש שש שבתות בין שני מועדים אלה ובמסכת אבות המקורית היו רק חמישה פרקים. מה מתאים איפה יותר מלהוסיף פרק (שתכניו נלקחו מן הסתם ממקורות קדומים) שכולו בשבח התורה ולקרוא בו בשבת שלפני חג השבועות. (תקציר בכתבי חופשית שלנו מתוך מבוא לפרק זה, [אביגדור שניאן, פרקי אבות פירוש ישראלי חדש, ידיעות אחרונות תשס"ט](#)). ויש לשים לב לבחירה של הדרשן בספר משלי כמקור לכל שבחי התורה כנותנת חיים לעולם. לא מהתורה ולא מהנביאים. ועובדה זו אומרת דרשני וחקרני. אבל לא בה נתמקד.

³ דרשת רבי יהושע בן לוי מיוסדת על הפסוק במשלי א ט: "כי לוית חן הם לראשך וְעֲנָקִים לַגְּרָרְתֶיךָ" אותו הוא דורש שלב אחר שלב, פסוק זה בא בצמוד לפסוק הקודם: "שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אֲבִיךָ וְאֵל תִּטֵּשׁ תּוֹרַת אֲמִיךָ".

⁴ כאן ובמשפט הבא נאלץ ר' יהושע להזדקק לפסוקים נוספים ממשלי. ראה משלי ג ח: "רפאות תהי לשרך וְשְׁקוּי לַעֲצָמוֹתֶיךָ". "שרך" הוא הטבור כפי שרש"י מפרש שם על הפסוק ומפנה לפסוק בשיר השירים ז ג: "שֶׁרְךָ אֶגֶן הַסֶּהַר אֶל יְחִסָּר הַמֶּזֶג בְּטֶגֶף עֲרֵמַת חַיִּים סוּגָה בְּשׁוֹשְׁנִים". ונראה שהכוונה לא רק לטבור אלא לכאבי בטן וחוליי מעיים למיניהם.

⁵ למסכת אבות אין כידוע גמרא, דרשת האמוראים הגדולה עליה היא [מסכת אבות דרבי נתן](#) (וליקוטים אחרים שנעשו ברבות השנים), מקצתה גם על הפרק השישי מה שיכול ללמד על זמן חיבורה. ראה סקירה באתר מחלקי המים. דרשה זו של ר' יהושע בן לוי (אמורא דור ראשון, ארץ ישראל) היא מעין הרחבה של המשנה הנ"ל ובה מצאנו את הביטוי "סם חיים" שעליו אנו מבקשים להתמקד. וכבר העירו ברוח קלילה למה נמנים כאן אברי הגוף בפירוט (לא כולם) ולא אומר הדרשן בפשטות: החש בכל איבר מאברי גופו יעסוק בתורה? ותשובתם משובתם היא: משום שלכל מיחוש יש את "התורה", המסכת והפרק המתאימים לו. ראו פרקי תהלים במהדורות מסוימות שבראש כל פרק כתוב למה הוא מועיל (אולי זו מהדורת תהלים של הרוכל שנראה להלן). כך או כך, מקור זה יוצא בהכרזה שהתורה היא סם חיים, וכך גם מקורות אחרים חלקם נביא להלן.

⁶ עכברא היא שם עירו של ר' ינאי, משערים שמקומה בגליל העליון מדרום לצפת. נראה שבדרשה זו "נתקפלה הארץ" במקצת וקרב זה אל זה הגליל העליון (עכברא) והגליל התחתון (ציפורי) והעיקר הוא לגלול המעשה.

⁷ יושב ולומד את פסוקי המקרא, בפשטותם ולא עוסק בדרשות הלכה.

⁸ ראה איך מדרש תנחומא (בובר) מצורע סימן ה ומדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור נב משלבים כאן את בתו של ר' ינאי (שהרי פשיטא שהוא היה שקוע כולו בלימוד): "שמעה בתו של ר' ינאי, אמרה לאביה: רוכל אחד מסבב ואומר מי מבקש סם של חיים. אמר לה: לכי וקראי לו. הלכה וקראה לו אצל ר' ינאי וכו'".

⁹ השווה עם המדרש בדברים רבה א ז על האיש שהיה מוכר ארגמן והמלך קרא לו ואמר לו: מה אתה מוכר? והוא ענה לו: "אצלך אינו כלום". בדברינו [כבד פה וכבד לשון](#) בפרשת וארא.

¹⁰ בספרות הארץ ישראלית, תלמוד ירושלמי ומדרשי ארץ ישראלים, מופיע פעמים רבות ספר תילים במקום ספר תהלים.

לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, סור מרע ועשה טוב, בקש שלום ורודפהו" (שם יד-טו). אמר ר' ינאי: כל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן הוא פשוט,¹¹ עד שבא רוכל זה והודיעו: "מי האיש החפץ חיים".¹²

מסכת קידושין דף ל עמוד ב – רטייה על המכה

תנו רבנן: "ושמתם" - סָם תָּם.¹³ נמשלה תורה כסם חיים; משל, לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטייה על מכתו, ואמר לו: בני, כל זמן שהרטייה זו על מכתך, אכול מה שהנאתך ושתה מה שהנאתך, ורוחץ בין בחמין בין בצונן ואין אתה מתיירא. ואם אתה מעבירה - הרי היא מעלה נומי.¹⁴ כך הקב"ה אמר להם לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה - אין אתם נמסרים בידו, שנאמר: "הלא אם תטיב שאת" (בראשית ד ז), ואם אין אתם עוסקים בתורה - אתם נמסרים בידו, שנאמר: "לפתח חטאת רובץ" (שם).¹⁵

מדרש תהלים (שורח טוב; בובר) מזמור עח – מהי "תורה"?

"משכיל לאסף האזינה עמי תורת ה' הטו אזנכם לאמרי פיי" (תהלים עח א). זהו שאמר הכתוב: "רק הישמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך [וגו'] יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב" (דברים ד ט י). לא פָּרַת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל התורה, שלא תשתכח מפיהם, וכן הוא אומר: "ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל" (תהלים עח ה), וכתב: "כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא כא) - שלא יאמר לך אדם אין מזמורות תורה, אלא תורה הם! ואף הנביאים תורה! לפיכך: "האזינה עמי תורת". ולא הדברות בלבד, אלא אף החידות והמשלות תורה הם. וכן הקב"ה אמר ליחזקאל: "בן אדם חוד חידה ומשול משל" (יחזקאל יז ב), וכן שלמה אמר: "להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם" (משלי א ו) ...¹⁶ "ויִקָּם עֲדוֹת בְּיַעֲקֹב וְתוֹרָה שָׁם בְּיִשְׂרָאֵל" (שם ה). מהו "שם בישראל", התורה שנתן הקב"ה לישראל סם חיים הוא לישראל, שנאמר: "רפאות תהי לשרך" (משלי ג ח).¹⁷

¹¹ לא הבנתי את פשוטו של מקרא. ראה גם שבת סג ע"א: "אמר רב כהנא: כד הוינא בר תמני סרי שנין והוה גמירנא ליה לכוליה תלמודא, ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוט" (כאשר הייתי בן שמונה עשרה שנה ולמדתי כבר את כל התלמוד ולא ידעתי שאין מקרא יוצא מידי פשוט).

¹² הרוכל מייצג את התפיסה העממית, את דרך הארץ שקדמה לתורה, את האפשרות לזכות בסם חיים גם ע"י מי שלא זכה ללון באוהלה של תורה. ר' ינאי הלמדן שהנהיג את צאן מרעיתו בעיר עכברא (מזוהה בימינו בשלט בכביש העולה לצפת מדרום) נהנה עד מאד מ"חידוש" זה של הרוכל; ומעצם הרעיון שאדם ילך ברחוב ויכריז: "מי מבקש סם חיים" כדרך של מלחמה בלשון הרע. מה שאולי טרח עד מאד ר' ינאי בדרשותיו ולא תמיד נשמעו לו, בא זה "והושיט לו בקנה" (בראשית רבה ע ה). אבל ר' ינאי הוא איש של תורה, הרוכל 'תפס' אותו כאשר היה 'פושט במקרא'. הרוכל גרם לו לחזור ולהתבונן בפסוקי המקרא וחייד לו את הדרך הפשוטה והעממית של לימוד התורה (המקרא בפרט) שאולי חכמי התורה ומפלפליה נוטים לעתים לשכוח. ר' ינאי חוזר איפוא לטרקלינו ולמקרא שהיה פושט בו ואנו שבים בעקבותיו למוטיב שהתורה היא סם חיים. יפה היא דרך ארץ וגדול מי שנוצר לשונו מרע, נמנע מרכילות, לשון הרע ושפת מרמה, מבקש שלום ורודפהו. אבל עדיין אין זה "סם החיים" של התורה.

¹³ הכוונה בפשטות לפסוק בדברים יא יח: "וְשָׁמַתְם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵינוּ" מתוך הפרשה השנייה של קריאת שמע שנדרשת שם בגמרא. "תנו רבנן" זה הוא מדרש ספרי דברים פרשת עקב פסקא מה, שם הפסוק מצוטט באופן מלא. אבל בדרשה זו יש לשנות את "תָּם" ל-"תָּם". לפיכך, נציע אולי גם את הפסוק בדברים י ב: "וְשָׁמַתְם בְּאָרוֹן" - הם הלוחות השניים. ולהלן גם הפסוק: "אשר שם משה".

¹⁴ אם תעביר, היינו תסלק את הרטייה, הפצע ייפתח ויזדהם.

¹⁵ חזרנו אל התורה כסם חיים. אך כאן, התורה היא לא רק סם חיים שמרפא כאב וחולי, לא רק "עץ חיים", אלא גם סם מגן ושומר. "סם החיים" כאן הוא כמו תחבולת מגן שמאפשרת לאדם לחיות חיים תקינים: לאכול, לשתות ולרוחץ ככל שיחפוץ ובלו לחוש שמעשים אלה יפגעו בו. המכה שעליה הרטייה (התורה) מגינה, איננה מכה כתוצאה מאירוע מסוים, אלא 'מכה נמשכת' כל הזמן - היא היצר הרע שנזכר כאן בהקשר לקין. התורה היא הרטייה והמגן הבולמים את היצר הרע ומאפשרים לאדם לקיים חיים נורמליים. אך יצר הרע איננו בהכרח רק רע. ראה בראשית רבה ט ז על יצר הרע ככוח המניע את החיים: "הנה טוב מאד זה יצר טוב, והנה טוב מאד זה יצר רע ... שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה, ולא הוליד ולא נשא ונתן, וכן שלמה אומר (קהלת ד) כי היא קנאת איש מרעהו". התורה היא איפה אותה מסגרת שתפקידה לוודא שהיצר והיצירה והיצירתיות של האדם יוכלו ויתועלו לאפיקים הנכונים.

¹⁶ כבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך וכאן קצרנו וחתרנו אל הנושא שלנו.

¹⁷ מדרש זה מעורר את השאלה המוצדקת מה כלול במושג "תורה"? מהי אותה "תורה" הנותנת סם חיים לעוסקה ולומדיה? וכצפוי ממדרש על ספר תהלים הוא מרחיב את המושג וכולל בו לא רק את המקרא כולו כולל כמובן את ספרות הכתובים (ראה שוב המשנה בה פתחנו שנשענת כולה על פסוקים מספר משלי), אלא גם חידות ומשלים ובמשתמע כל עולם הדרשות והמדרשים. ראה שבחו של רבן יוחנן בן זכאי "שלא הניח מקרא ומשנה, גמרא, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, וקלין וחמורין, וגזרות שוות, ותקופות, וגמטריאות, ומשלות כובסים ומשלות שועלים, שיחת שדים ושיחת דקלים וכו'" (בבא בתרא קלד ע"א). ושם גם "מעשה מרכבה" שעוד נידרש לו. מדרש זה חוזר ומתחבר אל סיפור הרוכל שבמדרש ויקרא רבה לעיל ובמחשבה שנייה מעורר גם את כל קיום המצוות. האם רק לימוד התורה, מורחבת ככל שתוגדר, נותן סם חיים? מה עם מי שלומד על מנת לעשות והולך ומקיים את מצוות התורה הלכה למעשה? ראה דברינו [תלמוד ומעשה](#) בפרשת ואתחנן. בין כך ובין כך, קבלנו הגדרה רחבה ביותר של התורה ושל האפשרות לזכות בסם חיים. התורה הרחבה היא סם חיים. האם תיתכן בכלל אפשרות אחרת?

ויקרא רבה א יא פרשת ויקרא – סם חיים למי ומתי והיכן

אמר ר' יהושע בן לוי: אילו היו אומות העולם יודעים מה אהל מועד יפה להן, היו מקיפים אותו אהליות וקסטיראות.¹⁸ אתה מוצא שעד שלא הוקם המשכן היו אומות העולם שומעים קול הדיבור ונתרזים מתוך פניקטיהם. זהו שכתוב: "כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים וגו'" (דברים ה כג). אמר ר' סימון: דיו-פרצופים היה הדיבור יוצא: חיים לישראל וסם המות לאומות העולם. זהו שכתוב: "כאשר שמעת אתה ויחיי" (שם ד לג), את שמעת – ויחיי" ואומות העולם שומעים ומתים. תני רבי חייא: "וידבר ה' אליו מאהל מועד" – מלמד שהיה הקול נפסק ולא היה יוצא חוץ לאהל מועד.¹⁹

מסכת שבת דף פח עמוד ב – סם חיים או סם מוות

תני דבי רבי ישמעאל: "וכפטיש יפוצץ סלע"²⁰ מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות – אף כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות.²¹ אמר רב חננאל בר פפא: מאי דכתיב: "שָׁמְעוּ כִּי נִגְיָדִים אֶדְבָּר" (משלי ח ו)? למה נמשלו דברי תורה כנגיד²² – לומר לך: מה נגיד זה יש בו להמית ולהחיות – אף דברי תורה יש בהם להמית ולהחיות. היינו דאמר רבא: למיימינים בה – סמא דחיי, למשמאילים בה – סמא דמותא.²³

גמרא תענית ז ע"א – נוזל כטל או עורף כמטר

רבא רמי: כתיב: "יערף כמטר לקחיי", וכתיב: "תזל כטל אמרתי!" – אם תלמיד חכם הגון הוא – כטל, ואם לאו – עורפהו כמטר. תניא,²⁴ היה רבי בנאה אומר: כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים, שנאמר: "עץ חיים היא למחזיקים בה", ואומר: "רפאות תהי לשרך", ואומר: "כי מִצְּאֵי מִצְּאֵי חַיִּים" (משלי ח לה). וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות, שנאמר: "יערף כמטר לקחיי", ואין עריפה אלא הריגה.²⁵

¹⁸ אוהלים של מחנות צבא ומבצרים (קסטל).

¹⁹ ראה מקבילה בשיר השירים רבה ב ה ובדברים רבה א ו: "אלה הדברים – מה הדבורה הזו דובשה לבעלה ועוקצה לאחרים, כך דברי תורה: סם חיים לישראל וסם המות לעובדי כוכבים". כבר הארכנו לדון בנושא **תורה לאומית או אוניברסלית** בפרשת יתרו ומדרש זה (שאולי חסר שם) מייצג את הגישה הפרטיקולרית באופן הקיצוני ביותר. מדרש זה אולי לא נעים לאוזן המודרנית אך גם אותו יש לדרוש. המשכן הוקם על מנת לסוכך בין הקול האלוהי שיש בו סם חיים אבל גם סם מוות ומטרתו לא רק לשמש מקום מקודש לעם ישראל, אלא גם מגן ר"רטייה" לכל אומות העולם ששוב לא ייזקו. ומה באשר למי שבא אל הקודש פנימה? מה עם בני אהרון שמתו מאש הקודש? מה עם כל האזהרות בספר ויקרא הן לבני ישראל והן לכהנים עצמם שלא לראות "כבלע את הקודש"? מה עם מי שנכנס בטומאה אל הקודש או שינה מעט מסדר העבודה? (נפל לו קורטוב מהקטורת למשל, חשב מחשבת פיגול). ראה דברינו **ושמרתם את משמרת** בפרשת אחרי מות.

²⁰ ירמיהו כג כט: "הֲלוֹא כֹה דִבַּרְתִּי כְּאֵשׁ נֹאֵם ה' וְכִפְּטִישׁ יִפְצֹץ סֶלַע". פסוק מרכזי לריבוי הפנים שבתורה. כך גם על בסיס הפסוק בתהלים סב יב: "אֶחָת דִּבַּר אֱלֹהִים שְׁתֵּים זֶו שְׁמַעְתִּי כִּי עָז לְאֱלֹהִים" – כולל דינים לכאורה סותרים כציצית וכלאים, איסור אשת אח ומצוות ייבום ועוד. ראה דברינו **אסרתי לך התרתי לך** בפרשת ראה.

²¹ ובמקבילה בסנהדרין לד ע"א: "מקרא אחד יוצא לכמה טעמים". עוד סמך הוא הפסוק: "מזרק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקודש" בקרבנות הנשיאים, שם הביטוי הוא: "שבעים פנים בתורה" (במדבר רבה יג טו, והרבה בספרות הזוהר). ובאוצר מדרשים (אייזנשטיין) חנוך: "התורה בשבעים פנים של שבעים לשון". על דרך הדרש אולי גם את הדרשה שכל מי שמתמנה לסנהדרין יהיה בקי בשבעים לשון (סנהדרין יז ע"א, מנחות סה ע"א) ניתן לחבר עם היכולת לעמוד על שבעים הפנים או הטעמים שיש בכל דיבור ודיבור. ראה שם גם הדרשה למינוי לסנהדרין של "מי שיועד לטהר את השרץ מן התורה".

²² שליט.

²³ כאן כבר לא הימין והשמאל הנעימים של ספר משלי במשנה בה פתחנו, גם לא סם חיים לישראל וסם מוות לאומות העולם, אלא בתורה ובעם ישראל פנימה. התורה היא כמו סכין חדה או אש. אפשר בעזרתם להכין מעדני מלך ולבשל כמאות ואפשר גם להרוג ולשרוף. הסבר לכאורה פשוט של "סמא דמותא" הוא שלמצוות התורה יש גם תג של עונש, כולל עונש מיתה על לא מעט עבירות. אבל פרשנים לא מעטים מבינים שמדובר כאן בתורה עצמה – בדרך שבה האדם לומד את התורה ועוסק בה. ראה למשל בעל הטורים בראשית ד יד (בפסוק על קין) שמציע שלמיימינים בה הוא מי שלומד תורה לשמה, ולמשמאילים בה הוא מי שלומד שלא לשמה. ופירוש נחלת יעקב (ר' יעקב מליסא) בהקדמה לספרו, מקשר את המשמאיל שלומד תורה שלא לשמה עם דברי הגמרא בברכות יז ע"א: "כל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא". אבל על כך כבר שאלו רבים וטובים ממאמר הגמרא בפסחים נ ע"ב: "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה – בא לשמה". לפיכך מבקשים פרשנים אחרים לרכך את הביטוי "סמא דמותא", אבל עדיין במשמעות של לימוד התורה והתעסקות בה. ראה הערות הרב אלישיב על הגמרא שם שמביא את פירוש שפת אמת: "סמא דמותא, אין הכוונה שהיא מביאה את הלומד לידי מיתה, אלא ... יש רפואה המוסיפה כח וחיות לאדם, ויש רפואה שאינה מוסיפה לו יותר חיות, אלא שמונעת אותו מן המיתה ... למיימינים בה דהיינו שעוסקים בה בכל כוחם, אזי התורה היא סם המוסיף להם חיות חדשה, אבל למשמאילים בה, אין התורה אלא סם המונע והמציל מן המיתה, אבל אינה נותנת להם חיות מחודשת". בתוך 'עולם התורה' יש מצב שהתורה היא סם חיים ויש מצב שהיא סם מוות.

²⁴ מדרש ספרי דברים פיסקא שו.

²⁵ הרי לנו דרשה נוספת המבוססת על פסוק הפתיחה השני בשירת האזינו, דברים לב ב: "יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי וכו'". המטר שנדרש לשבח והלל בדרשות על פסוק זה ומשלים את הטל, ראה דברינו **כמטר לקחי כטל אמרתי**, הופך כאן לסמל של עריפה (מיתה) על תלמיד חכם שאינו הגון! ומה שראינו בשם המפרשים במקור הקודם, נמצא כאן במפורש: למי נעשית התורה סם המוות – למי שעוסק בתורה "שלא לשמה" (מכאן כנראה לקחו הפרשנים). הכיצד? נראה שאין מנוס מלהגדיר שני סוגים של "שלא לשמה". האחד, בקריאה רכה ומתמשכת: לא לשמה כמו לא בכוונה. והשני, בדגש על המילה לא: "שלא לשמה", כמי שעושה להכעיס, מי שעוסק בתורה ומבקש לקעקע אותה או לבנות על גבה 'עולמות זרים' ודורש את התורה מ"ט פנים טמא במקום מ"ט פנים טהור.

מסכת יומא דף עב עמוד ב – צריפה לחיים או צריפה למוות²⁶

אוי להם לשונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בתורה, ואין בהן יראת שמים. מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתניה עביד.²⁷ אמר להו רבא לרבנן: במטותא מיניכו, לא תירתון תרתני גיהנם.²⁸ אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: "וזאת התורה אשר שם משה" (דברים ד יד), זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם מיתה.²⁹ והיינו דאמר רבא: דאומן לה - סמא דחייא, דלא אומן לה - סמא דמותא.³⁰ אמר רבי שמואל בר נחמני: רבי יונתן רמי,³¹ כתיב: "פקודי ה' ישרים משמחי לבי" (תהלים יט ט) וכתב: "אמרת ה' צרופה" (שם יח לא),³² זכה - משמחתו, לא זכה - צורפתו. ריש לקיש אמר: מגופיה דקרא נפקא, זכה - צורפתו לחיים, לא זכה - צורפתו למיתה.³³

תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה פרק ב הלכה א – מוות מכל צד, רק באמצע יש חיים

התורה הזו דומה לשני שבילים: אחד של אור ואחד של שלג. היטה בזה - מת באור. היטה בזו - מת בשלג. מה יעשה? יהלך באמצע.³⁴

מחלקי המים

מים אחרונים: סביר להניח שדרשות אלה משקפות גם את מאבקם של חז"ל בכתות שונות החל מהצדוקים וכלה במינים וכופרים שבקשו לקעקע את עולם התורה מבפנים. אבל המוטיב המרכזי שיש בתורה עצמה גם 'סם מוות' ופוטנציאל של הרס, עומד בעינו וכל אחד יפרש זאת בדרך האמצעית שלו.

²⁶ צריפה מלשון זיכוך ועיבוד וכמעשה צורף הכסף באש. וכביטוי "לא נתנו מצוות אלא לצרוף (לצרף) בהם את הבריות" (בראשית רבה מד א, ויקרא רבה יג ג). ולשון נופל על לשון "לשרוף".

²⁷ חבל על מי שבונה שער לחצר, ואין לו בכלל חצר.

²⁸ שלא תירשו שני גיהנום. תפסידו גם את העולם הזה: "להיות יגעים ועמלים בתורה בעולם הזה ולא תקיימוהו ותירשו גיהנם במוותכם, ובחייכם לא נהניתם בעולמכם" (רש"י שם). השווה עם המקבילה במסכת שבת לא ע"ב: "אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו. בהי עייל? (באיזה ייכנס). מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתא עביד". קטע זה נראה חשוב ביותר להמשך הסוגיה.

²⁹ משה שם לפני בני ישראל תורה שהיא סם. וכבר הערנו פעם שהמשפט: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל עפ"י ה' ביד משה" הוא חיבור של שני פסוקים רחוקים זה מזה ("על פי ה' ביד משה" מופיע מספר פעמים בתורה). והוא מקבל בדרשה זו אולי משמעות נוספת. גם כאן אפשר לפרש ש"זכה" ו"לא זכה" הוא בקיום מצוות התורה כראוי, אך נשמע יותר שמדובר בלימוד עצמו. ראה המשנה הראשונה בפרק שישי במסכת אבות בו פתחנו לעיל: "שנו חכמים בלשון המשנה ברוך שבוחר בהם ובמשנתם: רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו'". ובאבות דרבי נתן נוסח ב פרק מח: "כל מי שזכה לתורה יבא ויטלנה". מדובר ללא ספק בלימוד התורה.

³⁰ "דאומן ליה" מסביר שטיינזלץ: מי שמאומן בתורה ואוהב אותה. עבורו התורה היא סם חיים. ומי שאינו "אומן בתורה", אינו אוהב אותה ולא רואה בה טקסט דתי רק לומד נאמר 'כחוקר ספרות' או 'היסטוריון', ניחא שהתורה אינה סם חיים בעבורו (הוא גם לא מחפש בתורה סם חיים), אבל מדוע היא סם מוות?

³¹ משליך, מקשה, מציג סתירה בין שני פסוקים.

³² היינו שורפת. כך הוא מבין את "צרופה" בפסוק, למרות שבדרשות רבות אחרות משמש פסוק זה לחיוב, לזיכוך ע"י התורה.

³³ כאן נראה שאין ספק שמדובר בלימוד התורה והעיסוק בה ולא בקיום מצוותיה. התורה צורפת לחיים או צורפת (שורפת) למוות. גם בגמרא זו התקשו המפרשים מה פשר "צורפתו למיתה" ומדוע עבור מי "שלא אומן ליה", היינו איננו אומן בתורה (אין תורתו אומנותו) נעשית התורה "סמא דמותא". ראה הצעת חידושי הריטב"א בגמרא שם שחוזר גם למקורות הקודמים ומפרש: "לא זכה סמא דמותא. פירוש כשהוא שונה (לומד על מנת) להתגדל ולהתגדר וכדאמרינן עלה בפרק הקורא (עייני ברכות יז ע"א) נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו. והא דאמרינן (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, התם בשעושה מיראה". וכך גם בתוספות ישנים יומא עג ע"א שמסביר: "והאי שלא לשמה דהכא כגון שעוסק ואינו מקיים כלל ואינו לומד אלא להתגדר ולקנתר את חבירו ועליה אמרינן בפ"ב דברכות (דף יז א) נוח לו שלא נברא". ראה גם פירוש העמק דבר על הפסוק: וזאת התורה אשר שם משה, דברים ד מד: "הגמרא הבינו פירוש המקרא, דלא מיירי בלימוד מה שכבר מקובל, אלא אשר שם משה לחדש הלכות, שזהו חלקו של משה ביחוד ... דזה הדרך הנעלה הוא כסם. ואם לא זכה לחדש לשמה אלא מטה הדין לפי רצונו, היינו שלא לשמה, נעשית לו סם המות, שהרי מטה ההוראה לדעתו ורצונו, וזהו דלא אומן לה, שעובד ומחדש אבל אינו מכוין להאמת והוא פושע בדבר. ומשום הכי היא סמא דמותא". בקיצור, ז"ל מתמקדים בשני מצבים קיצוניים: מחד גיסא, לימוד תורה לשמה ע"י מי שאומן בתורה ואוהב אותה ולומד על מנת לכווין אל האמת, ומאידך גיסא מי שלומד על מנת להתהדר ולהתגדל, "מטה ההוראה לדעתו ולרצונו" ואנו נוספים: עושה את התורה קרדום לחפור בה.

³⁴ מקור זה מתייחס לעיסוק בתורת הנסתר. מקורו בתוספתא חגיגה פרק ב המספרת על ארבעה שנכנסו בפרדס, שרק ר' עקיבא "עלה בשלום וירד בשלום". ראה בהמשך שם את המפגש של ר' יהושע עם בן זומא שהיה כל כך שקוע בעיון במעשה בראשית, עד שלא החזיר שלום לר' יהושע; וזה ניבא את סופו ואמר לתלמידיו: "כבר בן זומא מבחוץ". ובמקור בירושלמי: "תלמיד וותיק היה לו לרבי ודרש פרק אחד במעשה המרכבה ולא הסכימה דעתו של רבי ולקה בשחין". אבל נראה שהמסר כאן הוא רחב בהרבה וקשור לעולם ההלכה וקיום המצוות. קיום התורה בתלמוד ובמעשה, משול להליכה על חבל. כל סטייה מהדרך האמצעית, היא נפילה לכאן ולכאן. לא כחלוקה לעיל בין סם חיים ובין סם המוות שהבחירה ביניהם היא ברורה: "ובחרת בחיים" (הגם שהבחנה בין לימוד לשמה ובין שלא לשמה איננה פשוטה כלל ועיקר); כאן שני הצדדים (שני השבילים משני הצדדים שקורצים לאדם) הם סם המוות. סם החיים הוא שביל אמצעי דק ביותר – הוא הדרך השקולה שקשורה בדרך ארץ, יראת שמים והליכות חיים.